

Булгакова О.Ю.

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Азаркіна О.В.

Одеський національний політехнічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті наведено теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. Викладаються теоретичні основи дослідження – роботи вчених, які досліджували дитячо-батьківські стосунки. Взаємодія дитини з батьками є першим досвідом взаємодії з навколишнім світом. Цей досвід закріплюється та формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються з покоління в покоління. У кожному суспільстві складається певна культура взаємин і взаємодії між батьками та дітьми, виникають соціальні стереотипи, певні установки й погляди на виховання у сім'ї. Дитячо-батьківські стосунки становлять найважливішу підсистему відносин сім'ї як цілісної системи та розглядаються як безперервні, тривалі та опосередковані віковими особливостями дитини та батьківськими відносинами. Відзначається, що тип ставлення до дитини залежить від особливостей не тільки батьків, але цілісного ставлення і самої дитини, при цьому будь-яка типологія батьківських відносин перебуває в прямій залежності від стилю сімейного виховання, цілісне ставлення до неї характерне для тієї чи іншої системи міжособистісних відносин. Наведено якісні характеристики та умови дитячо-батьківських стосунків, що визначають зміст взаємодії батьків та дитини. Базовою характеристикою ефективних відносин виступає емоційна підтримка. Аналізуючи різні визначення батьківських відносин, можна побачити вихідну основу, яка задає подвійність, або поляризацію, батьківських відносин. Вивчення теоретичних основ поняття «батьківське ставлення» дозволяє зробити висновок про те, що немає єдиної точки зору щодо такої проблеми, при цьому перераховані класифікації типів, стилів, моделей батьківських відносин в основному не суперечать, а доповнюють або повторюють один одного.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, теоретичні аспекти, сім'я.

Постановка проблеми. У дошкільному віці у дитини виникають складні та різноманітні види відносин з оточуючими людьми, що визначають становлення її особистості. Взаємодія дитини з батьками є першим досвідом взаємодії з навколишнім світом. Цей досвід закріплюється та формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються з покоління в покоління. У кожному суспільстві складається певна культура взаємин і взаємодії між батьками та дітьми, виникають соціальні стереотипи, певні установки й погляди на виховання у сім'ї. Цивілізованість суспільства визначається не тільки ставленням до жінок, а й ставленням до дітей.

Батьківські установки, або позиції, – один з найбільш вивчених аспектів дитячо-батьківських стосунків. Поняття «батьківське ставлення» має

найбільш загальний характер і вказує на взаємозалежність батька та дитини. Батьківське ставлення включає у себе суб'єктивно-оцінне, свідомо-виборче уявлення про дитину, яке визначає особливості батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною, характер прийомів впливу на неї. Як правило, у структурі батьківського ставлення виділяють емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти. Поняття «батьківська позиція» та «батьківська установка» використовуються як синоніми батьківських відносин, але відрізняються ступенем усвідомленості. Батьківська позиція скоріше пов'язується із свідомо прийнятими, виробленими поглядами, намірами; установка – менш однозначна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дитячо-батьківські стосунки становлять найваж-

лівішу підсистему відносин сім'ї як цілісної системи і можуть розглядатися як безперервні, тривалі та опосередковані віковими особливостями дитини і батька відносини.

На думку Є.І. Захарової та Г.В. Бурменської, найбільш ефективними і характерними рисами для опису емоційної взаємодії, виділеними в результаті багаторічних досліджень особливостей дитячо-материнських взаємин, вони використовують такі поняття, як: сімейний клімат, батьківська позиція, стиль сімейного виховання, батьківські установки, емоційно-ціннісне ставлення батьків.

При цьому під батьківськими установками А.С. Співаковська розуміє систему або сукупність батьківського емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьком і способів поведінки з нею. Так, наприклад, «прийняття і любов» породжують у дитині відчуття безпеки і сприяють нормальному розвитку особистості, тоді як «явне відкидання» веде до агресивності та емоційного недорозвинення. На її думку, дитячо-батьківські стосунки прийнято розуміти як найважливішу детермінанту психічного розвитку та процесу соціалізації дитини, вони можуть бути визначені такими параметрами, як:

- характер емоційного зв'язку: з боку батька – емоційне прийняття дитини (батьківська любов), з боку дитини – прихильність та емоційне ставлення до батьків. Особливістю дитячо-батьківських стосунків порівняно з іншими видами міжособистісних відносин є висока значимість для обох сторін;
- мотиви виховання та батьківства;
- ступінь залученості батька та дитини в дитячо-батьківські стосунки;
- задоволення потреб дитини, турбота та увага до неї з боку батьків;
- стиль спілкування і взаємодії з дитиною, особливості прояву батьківського лідерства;
- спосіб вирішення проблемних та конфліктних ситуацій; підтримка автономії дитини;
- соціальний контроль: вимоги й заборони, їх зміст та кількість; спосіб контролю; санкції (заохочення і підкріплення); батьківський моніторинг;
- ступінь стійкості та послідовності (суперечливості) сімейного виховання.

Стверджувальний апарат дитячо-батьківських стосунків досить широкий і багатозначний: батьківські установки та відповідні їм типи поведінки; батьківські позиції; типи батьківських стосунків; типи відносин «мати–дитина»; типи позитивного та помилкового батьківського авторитету; типи (стили) виховання дітей; риси патогенних типів

виховання; параметри виховного процесу; сімейні ролі дитини; стилі спілкування, пропонувані дорослими у сім'ї та школі.

Як зазначає В.С. Мухіна, «в реальному житті все ще складніше, ніж у будь-якій класифікації», тому сучасні батьки повинні свідомо прагнути до пошуку найбільш ефективного стилю індивідуального виховання дитини в сім'ї.

На думку таких дослідників, як Б.Г. Ананьєв та В.Н. Мясіщев, дитячо-батьківські стосунки – це відносини, які мають виборчий в емоційному та оціночному плані психологічний зв'язок дитини зі своїми батьками, виявляються такі відносини в переживаннях, діях, реакціях пов'язаних з віково-психологічними особливостями дітей, культурними моделями поведінки і власною життєвою позицією, визначальну особливостями сприйняття дитиною своїх батьків і способом спілкування з ними.

А.С. Співаковська під «дитячо-батьківським ставленням» розуміє реальну спрямованість, що дозволяє описувати широкий фон відносин, в основі яких лежить свідомо або несвідомо оцінка дитини, що виражається у способах і формах взаємодії з дітьми, а також дозволяє представити структуру загалом і вивчити, яким чином ті чи інші, свідомі та несвідомі, мотиви структури особистості батьків виражаються, актуалізуються в конкретних формах поведінки та взаєморозуміння з дітьми.

А.Я. Варга та В.В. Столина дотримуються аналогічної позиції визначення дитячо-батьківських стосунків, на їхню думку, це – система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру особистості дитини, її вчинків.

На думку О.О. Карабанової, дитячо-батьківські стосунки – це система міжособистісних установок, орієнтацій, очікувань у вертикальному напрямку по вікових сходах: від низу до верху (діада «дитина–батьки») і зверху до низу (діада «батьки–дитина»), що визначаються спільною діяльністю і спілкуванням між членами сімейної групи.

Варто підкреслити, що дитячо-батьківські стосунки становлять найважливішу підсистему відносин сім'ї як цілісної системи та розглядаються як безперервні, тривалі й опосередковані віковими особливостями дитини та батьківськими відносинами.

Роль образу батька та дитини в дитячо-батьківських стосунках полягає в орієнтуванні у зазна-

ченій системі відносин з метою досягнення узгодженості та співробітництва у вирішенні завдань спільної діяльності та забезпеченні необхідних умов гармонійного розвитку дитини.

Різні психологи виділяють найбільш істотні характеристики гармонійних дитячо-батьківських стосунків:

по-перше, це задоволення базових потреб дитини у системі дитячо-батьківських стосунків: потреба в безпеці та емоційній близькості з іншими людьми; задоволення потреб, що виникають у процесі дитячо-батьківської взаємодії: прийняття та визнання індивідуальності дитини, збереження дитиною свого «Я» як автономної реальності;

по-друге, важливий достатній рівень усвідомлення батьками індивідуальних особливостей дитини, розуміння їх психофізіологічної, психологічної та соціально-психологічної природи;

по-третє, свідомо і відповідальна організація батьками конструктивного стилю взаємодії, адекватного індивідуальним особливостям розвитку дитини.

Усі ці якісні характеристики та умови дитячо-батьківських стосунків визначають зміст взаємодії батьків та дитини. Базовою характеристикою ефективних відносин виступає емоційна підтримка.

Однією зі значущих є класифікація батьківських відносин, запропонована А.Я. Варгою та В.В. Століною, які дали опис узагальнених типів батьківського ставлення в ході багаторічної консультативної роботи:

- 1) прийняття-відкидання (відображає емоційне ставлення до дитини);
- 2) кооперація (відображає соціально бажаний результат);
- 3) симбіоз (відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні);
- 4) авторитарна гіперсоціалізація (відображає форму та напрям контролю за поведінкою дитини);
- 5) маленький невдаха (відображає особливості сприйняття та розуміння дитини батьком).

М. Ю. Арутюнян займалася дослідженнями, присвяченими психологічним типам сім'ї. Комунікація може бути спрямована чи переважно винятково спрямована від батьків до дитини. На її думку, є 3 варіанти сім'ї: традиційна, детоцентрична та подружня (демократична). За типами відносин у цих сім'ях стоїть різний розподіл влади і різне спрямування внутрішньо-родинної комунікації: інших – від дитини до батьків.

Детальну схему аналізу сім'ї запропонував психіатр А.Е. Личко. Його опис включає функціональні особливості: гармонійна сім'я, дисгармонійна сім'я. При цьому, на думку А. Е. Личко, всі сім'ї, які виникають і будуть виникати, є аномальними.

Д. М. Ісаєв також виділяє такі стилі сімейного виховання: демократичний, авторитарний, потурання (або ліберальний). Найкращі взаємини підлітка з батьками складаються зазвичай тоді, коли батьки дотримуються демократичного стилю виховання. Цей стиль сприяє вихованню самостійності, активності, ініціативності та соціальної відповідальності. Поведінка дитини спрямовується у цьому разі твердо, послідовно і разом з тим гнучко і раціонально; батько завжди пояснює мотиви своїх вимог і заохочує підлітка до їх обговорення; влада використовується лише в міру необхідності; в дитині цінується як слухняність, так і незалежність; батько встановлює і твердо проводить у життя правила, не вважаючи себе непогрішним: прислухається до думок дитини, але не сходить з її бажань.

Аналізуючи різні визначення батьківських відносин, можна побачити вихідну основу, яка задає подвійність, або поляризацію, батьківських відносин. Найчастіше піклуються про зовнішні результати і факти, ніж про причини та переживання. З одного боку, любов до дитини, радість, задоволення від спілкування з нею, прагнення до її захисту та опіки, безумовне прийняття та увагу, цілісне ставлення до неї. З іншого – вимогливість і контроль, що характеризують батьківське ставлення до дитини.

Різні зарубіжні автори виділяють різні чинники, що впливають на переважання наявного типу, цілісне ставлення стосовно дитини. Відзначається, що тип ставлення до дитини залежить від особливостей не тільки батьків, але цілісного ставлення і самої дитини, при цьому будь-яка типологія батьківських відносин перебуває в прямій залежності від стилю сімейного виховання, цілісне ставлення до неї характерне для тієї чи іншої системи міжособистісних відносин.

Багато дослідників вважають, що стиль спілкування, який був властивий їхньому дитинству, репродукується на дитину і задається сімейними традиціями. Матері відтворюють свій стиль виховання, який був властивий їхньому дитинству, нерідко повторюють тип батьківських відносин своїх матерів.

У певному сенсі стиль спілкування, який був властивий їхньому дитинству, узагальнюється

результатами експериментальних досліджень та емпіричних спостережень. Н.Ю. Синягіна вказує на те, що характер взаємин між дітьми та їхніми батьками залежить від таких факторів, що впливають на це:

– від особливостей особистості батька (екстравертне-інтровертне, впевнене-непевнене, тривожне, тощо) та який був властивий їхньому дитинству (емоційне включення або відкидання дитини, адекватне або неадекватне відображення ситуації тощо);

– від особливостей особистості дитини (тривожність, непевненість, комунікативні труднощі та ін.);

– від психолого-педагогічної компетентності та рівня освіти батьків; від застосовуваних батьками та іншими дорослими засобів виховного впливу;

– від обліку актуальних потреб дитини та ступеня їх задоволення у сім'ї тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, вивчення теоретичних основ поняття «батьківське ставлення» дозволяє зробити висновки про те, що немає єдиної точки зору щодо цієї проблеми, при цьому перераховані класифікації типів, стилів, моделей батьківських відносин в основному не суперечать, а доповнюють або повторюють один одного. Причини виникнення

того чи іншого типу батьківських відносин мають багатофакторну залежність і значно впливають не тільки на психічний розвиток дитини, а й на її поведінку, установки у спілкуванні на стадії дорослості.

Сім'я – це будинок, в якому навчаються любові до людей і до світу. У дитини зберігаються добрі і світлі спогади на все життя, вони зігрівають її серце і зміцнюють волю в найважчі моменти життя. Сім'я може розширити ті хороші якості, які вже є в дитині і притаманні їй.

Виховуючи своїх дітей, батьки виховують тим самим і самих себе. Залежно від характеру виховання (моделі виховання) відносини батьків до дитини відбуваються більш прицільно в рамках взаємин між ними. Деспотична, авторитарна поведінка батьків та придушення інтересів дитини своїми інтересами, насильницьке нав'язування їй своїх поглядів та уявлень з жорсткою критикою, повна відсутність зацікавленості до її життя (гіперопіка) формують слабку, несамотійну, непевнену в собі особу. Поєднання уважного, дбайливого ставлення до своєї дитини без зайвої нав'язливості, прагнення «залізити в душу» з любов'ю та готовністю допомогти, якщо про це попросять, підтримати, надихнути у важких ситуаціях стає запорукою формування повноцінної, душевно здорової, готової і здатної допомогти оточуючим людини.

Список літератури:

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / Пер с англ. А.А. Валеева и Р.А. Валеевой. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 448 с.
2. Вовчик-Блакитна О.О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 4. С. 1–3.
3. Іванов Д.І. Символические формы репрезентаций детско-родительских отношений: глубинно-психологические аспекты. *Наука і освіта*. 2001. № 4. С. 24–28.
4. Кравченко К.В. Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях. Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм»: зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Н.Є. Завацької, 23–24 січн. 2015 р. Северодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. С. 88–90.
5. Савина Е.А. Родительские представления и установки: понятия, виды, структура. *Семейная психология и семейная психотерапия*. 2001. № 3. С. 85–95.
6. Смирнова Е.О. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения. *Вопросы психологии*. 2002. № 3. С. 14–23.

Bulgakova O.Yu., Azarkina O.V. THEORETICAL FUNDAMENTALS OF THE STUDY OF CHILD-PARENT RELATIONS IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The article presents the theoretical foundations of the study of child-parent relations in psychological research. The theoretical foundations of the study are presented – the work of scientists who have studied child-parent relationships. The child's interaction with his parents is the first experience of interaction with the outside world. This experience consolidates and shapes certain patterns of behaviour with other people that are passed down from generation to generation. In every society there is a certain culture of relationships and interactions between parents and children, there are social stereotypes, certain attitudes and views on family upbringing. Child-parent relations are the most important subsystem of family relations as a whole system and

are considered as continuous, long-term and mediated by the child's age and parental relations. It is noted that the type of attitude to the child depends on the characteristics of not only parents but also the holistic attitude to him and the child, while any typology of parental relations is directly dependent on the style of family upbringing, holistic attitude to him characteristic of a systems of interpersonal relations. The qualitative characteristics and conditions of child-parent relations determine the content of parent-child interaction. The basic characteristic of an effective relationship is emotional support. Analyzing the various definitions of parental relationships, we can see the initial basis, which sets the duality, or polarization, of parental relationships. The study of the theoretical foundations of the concept of "parental attitude" allows us to conclude that there is no single point of view on this issue, while the listed classifications of types, styles, models of parental relations do not contradict, but complement or repeat each other.

Key words: *child-parent relationship, theoretical aspects, family.*